

Review and analysis of general ethical principles of cyberspace from the perspective of Islamic ethics

Sobhan Naqdpour*, Farzaneh Eslami Baba Heydari**

Abstract

In today's age, the function and importance of virtual space is not hidden from anyone; In addition to moral virtues, this environment has also led to moral problems. The best way to deal with moral problems caused by it is an active and wise method; In this method, while accepting the facts of the virtual space, it is tried to clean its environment from moral vices and restore morals in this space. Religious ethics, by providing moral principles taken from revelation sources, seeks to reduce the moral problems of this space and provide moral values for virtual life, and as a result, to create a moral environment for virtual citizens. The main goal of this research is to answer questions related to the value bases of actions and moral responsibilities of people related to virtual space. Therefore, the main research question is what are the values and general moral principles of virtual space from a religious perspective?

The research method is in terms of information gathering, library and field observation of virtual space, in terms of information presentation, analytical and practical in terms of purpose. Among the findings of this research is the explanation of the most important general ethical principles of virtual space; These ethical principles include the observance of justice, trustworthiness, avoiding harm, preserving the privacy of others, honesty and sensitivity to promoting virtues and preventing vices for all people related to virtual space, including virtual content producers, content users, and custodian governmental institutions. It is virtual space.

Keywords

Ethics, information technology ethics, ethical principles, religious virtual ethics, virtual content, those related to virtual space.

*Graduated from level 4 of Qom seminary (Jurisprudence and principles), Qom, Iran.
Sobhan.naghdipoor68@gmail.com

**Graduated from level three seminary of Masoumiyah sisters (Interpretation and Quranic sciences), Qom, Iran.
Sobifari89@gmail.com

بررسی و تحلیل اصول عام اخلاقی فضای مجازی از منظر اخلاق اسلامی

سبحان نقدی پور*، فرزانه اسلامی باباحیدری**

چکیده

در عصر حاضر، کارکرد و اهمیت فضای مجازی بر هیچ کس پوشیده نیست؛ این فضا در کنار محاسن اخلاقی، مشکلات اخلاقی نیز به دنبال داشته است. بهترین روش مواجهه با مشکلات اخلاقی ناشی از فضای مجازی، روش فعالانه و خردمندانه است؛ در این روش، ضمن پذیرفتن حقایق فضای مجازی، سعی می‌شود محیط آن از رذایل اخلاقی پاک شود و ارزش‌ها، هنجارها و اخلاقیات در این فضا احیا شوند. اخلاق دینی، با ارائه اصول اخلاقی برگرفته از منابع عقلانی و وحیانی، به دنبال کاهش مشکلات اخلاقی این فضا و ارائه ارزش‌های اخلاقی برای زیست مجازی و در نتیجه، به وجود آوردن محیطی اخلاقی برای شهروندان مجازی است. هدف اصلی این پژوهش پاسخ به سؤالاتی است که به بنیان‌های ارزشی افعال و مسئولیت‌های اخلاقی افراد مرتبط با فضای مجازی و فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات مربوط

* دانش‌آموخته سطح چهار حوزه علمیه قم (فقه و اصول)، قم، ایران.

Sobhan.naghdipoor68@gmail.com

** دانش‌آموخته سطح سه حوزه علمیه خواهران معصومیه (تفسیر و علوم قرآنی)، قم، ایران.

Sobifari89@gmail.com

تاریخ تأیید: ۱۴۰۱/۰۵/۱۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۴/۲۱

است. بنابراین، سؤال اصلی پژوهش این است که ارزش‌ها و اصول عام اخلاقی فضای مجازی از منظر دینی چیست؟

روش تحقیق از نظر گردآوری اطلاعات، کتابخانه‌ای و رصد میدانی فضای مجازی، از نظر ارائه اطلاعات، تحلیلی و از نظر هدف، کاربردی است. از جمله یافته‌های این پژوهش تبیین مهم‌ترین اصول عام اخلاقی فضای مجازی است؛ این اصول اخلاقی شامل رعایت عدالت، امانت‌داری، پرهیز از ضرررسانی، حفظ حریم خصوصی دیگران، شرح صدر و حساسیت به ترویج فضایل و جلوگیری از وقوع رذایل برای تمام افراد مرتبط با فضای مجازی اعم از تولیدکنندگان و ترویج‌کنندگان محتوای مجازی، کاربران و استفاده‌کنندگان از محتوا و نهادهای حاکمیتی متولی فضای مجازی است.

کلیدواژه‌ها

اخلاق، اخلاق فناوری اطلاعات، اصول اخلاقی، اخلاق مجازی دینی، محتوای مجازی، مرتبطان با فضای مجازی.

مقدمه

در عصر حاضر، فضای مجازی به جزئی جدانشدنی از زندگی افراد تبدیل شده است؛ به گونه‌ای که تمام افراد از کوچک گرفته تا میان‌سال و پیر، به آسانی با فشردن کلیدی به دنیایی فراتر از مرزهای زمانی و مکانی متصل می‌شوند و بخشی از زندگی خود را به زیست در آن دنیا اختصاص می‌دهند. این فضا آثار مثبت شگرفی بر زندگی بشر گذاشته است و در کنار آن آثار مثبت، مسائل فراوانی خلاف مقاصد انسانی و اخلاقی برای زندگی بشر به وجود آورده است.

فضای مجازی از سویی، با ویژگی‌های منحصر به فردی که دارد، زمینه رشد فضایل اخلاقی را به‌ویژه در حوزه ارزش‌های اجتماعی فراهم کرده است و از سوی

دیگر، به واسطه ویژگی‌های اغواگرانه‌اش، خطری برای فضایل اخلاقی فردی و اجتماعی محسوب شده و بسیاری از آن فضایل اخلاقی را سست می‌کند یا از بین می‌برد. مهم‌ترین آسیب فضای مجازی را می‌توان دور کردن انسان از هویت ملکوتی خود و نابود کردن ارزش‌های اخلاقی به شمار آورد (کیان‌خواه و حسینی، ۱۳۹۷، ص ۴۴۴).

آزاد گذاشتن فضای مجازی و پذیرفتن آسیب‌ها و مسائل آن، کاری خلاف عقل است و ایستادگی در مقابل آن به شیوه سلبی، به طوری که به کلی آن را از زندگی حذف کنیم یا بعضی از ابزارهای آن را فیلتر کنیم نیز کاری غیرعقلانی است؛ چرا که به جرئت می‌توان گفت چنین کاری امکان‌پذیر نیست و به شکست ختم می‌گردد. در مواجهه با فضای مجازی باید راه میانه‌ای پیدا کرد که از سویی افراد از ظرفیت‌های فضای مجازی محروم نشوند و از سوی دیگر، جلوی بسیاری از آسیب‌های آن گرفته شود. راه میانه‌ای که پیشنهاد می‌گردد، واکنش فعالانه در مقابل فضای مجازی است و آن سالم‌سازی محیط فضای سایبر، احیای ارزش‌ها، هنجارها و اخلاقیات در فضای مجازی است. با انتخاب و اجرای این پیشنهاد، آموزش‌های لازم برای استفاده صحیح از ظرفیت‌های فضای مجازی به افراد مرتبط با این فضا داده می‌شود و در نتیجه، آسیب‌ها و مشکلات اخلاقی، فرهنگی، اجتماعی و امنیتی این فناوری به حداقل می‌رسد.

رفتار اخلاقی فعالان فضای سایبر و مرتبطان با آن، جایگاه ویژه‌ای در اخلاقی شدن فضای مجازی دارد. مسئله مهمی که بر این مسئله مقدم است، تبیین وظایف و رفتارهای اخلاقی افراد مرتبط با فضای مجازی است و تا زمانی که این وظایف و رفتارهای اخلاقی تبیین نگردد، اخلاقی شدن رفتار کاربران و در نتیجه، اخلاقی شدن فضای مجازی، امری ناممکن و دست‌نیافتنی است؛ از این رو، ضروری است ملزومات پایبندی به اخلاق در فضای مجازی، به‌ویژه وظایف و رفتارهای اخلاقی مرتبطان با فضای مجازی تبیین گردد.

دربارۀ پیشینه اصول اخلاقی فضای مجازی از منظر اخلاق اسلامی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- کتاب *اخلاق در سیستم‌های اطلاعاتی*، نوشته امیر مانیان و محمدحسین رونقی (انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۹۵)؛ ایراد اصلی این کتاب این است که در آن، مبانی اخلاقی از منظر آیات و روایات بررسی نشده است؛

- کتاب *اخلاق شهروندان دنیای مجازی با تمرکز بر قرآن و نهج البلاغه* (صانع‌پور، ۱۳۹۶)؛ ایراد اساسی این پژوهش، نداشتن تمرکز و ضعف نگاه دینی در موضوعات فضای مجازی است؛ به گونه‌ای که خواننده متوجه می‌شود که نویسنده از موضوع فضای مجازی خارج شده است. برای نمونه، در فصل سوم که به بررسی دینی یکی از زمینه‌های زیست اخلاقی (رحمت و رأفت) اختصاص دارد، از مجموع چهارده صفحه تنها در یک صفحه مستقیماً به زیست اخلاقی در دنیای مجازی پرداخته شده و مابقی صفحات درباره رحمت و رأفت از منظر دین اسلام است؛

- مقاله «تدوین نظام اخلاقی اسلام درباره فضای مجازی؛ ضرورت‌ها و بایسته‌ها» (رحمتی، ۱۳۹۷)؛ نویسنده در این مقاله به دنبال تدوین یک نظام‌واره درباره فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی بر اساس آموزه‌های اسلامی است. هدف او، مشخص کردن ساختاری است که بتوان مهم‌ترین مباحث و موضوعات اخلاقی مربوط به فاوا را در این ساختار جایابی و ارتباط سازمانمند آن‌ها را با یکدیگر روشن کند. این پژوهش نسبت به بسیاری از پژوهش‌های اخلاق دینی فضای مجازی، مزیت‌هایی دارد؛ اما در مقایسه با پژوهش حاضر بسیار مختصر و کوتاه است. نویسنده به اختصار و کوتاهی مقاله خود اشاره کرده و آن را پی‌رنگ و طرح اولیه دانسته است.

هدف از این پژوهش، تبیین اصول و قواعد پایه و عام اخلاقی فضای سایبر برای اخلاقی شدن فضای مجازی است. این هدف به‌واسطه تبیین وظایف اخلاقی تمام افراد مرتبط با فضای مجازی، اعم از تولیدکنندگان و ترویج‌دهندگان محتوای

مجازی، کاربران و استفاده کنندگان از محتوای مجازی و نهادهای حاکمیتی متولی فضای مجازی، به دست می‌آید. با تبیین وظایف اخلاقی و عمل به آن‌ها، کنترل مثبت اخلاقی در فضای مجازی برقرار می‌شود و به جای کنترل این فضای با قوانین و مقررات خشک (که کاربران در بسیاری از مواقع آن‌ها را دور می‌زنند)، خودکنترلی اخلاقی حکم‌فرما می‌گردد. این اصول و ارزش‌های اخلاقی عبارت‌اند از: رعایت عدالت، امانت‌داری، پرهیز از ضرررسانی، شرح صدر، حفظ حریم خصوصی و حساسیت به ترویج فضایل و جلوگیری از وقوع رذایل اخلاقی.

۱. ضرورت اخلاق دینی و کارکردهای آن در فضای سایبر

در عصر سایبرنتیک، کاربران با فشردن کلیدی به دنیایی فراتر از مرزهای زمانی و مکانی متصل می‌شوند و خود را در جلوه‌های رنگارنگ این دنیا محصور می‌کنند. این فضا در کنار آثار مثبت شگرفی که بر زندگی بشر گذاشته است، می‌تواند با قدرت زیادی برخلاف مقاصد انسانی و اخلاقی به کار گرفته شود و مشکلات فراوانی را نیز برای زندگی بشر به وجود آورد.

اگر کسی در خارج از فضای مجازی مرتکب رذیلت اخلاقی شود، مخفی نگه‌داشتن و جمع کردن آن بسیار آسان‌تر از آن است که چنین کاری را در فضای مجازی انجام دهد. می‌توان گفت جمع کردن و سرپوش گذاشتن بر بی‌اخلاقی‌ها در این فضا بسیار سخت و چه بسا ناممکن است.

فضای مجازی با ویژگی اغواگرانه‌ای که دارد، به‌سادگی می‌تواند هویت ملکوتی و ارزش‌های اخلاقی ریشه‌دار افراد و جوامع را سست کند یا از بین ببرد. بهترین راه مواجهه با مسائل فضای مجازی، واکنش فعالانه در قالب سالم‌سازی محیط فضای مجازی و احیای ارزش‌ها، هنجارها و اخلاقیات در این فضا است.

با جدی گرفتن اخلاق مجازی دینی و آموزش‌های لازم اخلاقی در استفاده از ظرفیت‌های فضای مجازی، زمینه بروز آسیب‌های اخلاقی، فرهنگی، اجتماعی و

امنیتی این فناوری به حداقل می‌رسد و امکان استفاده بدون آسیب از آن برای همگان فراهم می‌گردد.

اخلاق دینی می‌تواند فضای مجازی را در راستای هدف غایی انسان که همان رضوان‌الله است (حسینی‌زاده، ۱۳۹۹، ص ۸۵)، سامان دهد؛ به گونه‌ای که محیط سالمی را به وجود آورد که فضایل اخلاقی همچون عدالت، عفت، محبت، انفاق، تعاون و... در آن حکم فرما باشد. در این صورت، این فضا به فضای آرامش و امنیت تبدیل می‌شود و افراد را در راه رسیدن به هدف غایی و قرب الهی یاری می‌کند و در غیر این صورت، این فضا به فضای فساد، فحشا، بی‌بندوباری، تجاوز و انحرافات جنسی مبدل شده و افراد را از هدف غایی و قرب الهی دور می‌کند.

۲. مفهوم‌شناسی

بررسی و تحلیل اصول عام اخلاقی فضای مجازی از منظر آموزه‌های دینی مستلزم آن است که برخی از مفاهیم به‌طور مختصر روشن گردند:

۲.۱. فضای مجازی

عبارت «فضای مجازی» (Virtual space) که مرکب از دو واژه «فضا» و «مجازی» است، در واقع، محیطی متشکل از شبکه‌های برخط رایانه‌ای است که به مبادله اطلاعات با یکدیگر می‌پردازند. این فضا بستر ارتباط مجازی کاربران را فراهم می‌کند (نقدی‌پور، ۱۳۹۹، ص ۱۴).

ارتباط مجازی در مقابل ارتباط واقعی است؛ یعنی گونه‌ای ارتباط غیرحضوری است که محصول دوران مدرنیته است و دامنه آن روزبه‌روز گسترده‌تر می‌شود. بنابراین، منظور از فضای مجازی، فضای غیرفیزیکی است که فعالیت‌ها و تعاملات انسان‌ها در آن از طریق رایانه و فناوری‌های نوین ارتباطات، بدون در نظر گرفتن «زمان» و «مکان» انجام می‌گیرد.

این تعاملات امروزه به واسطه فناوری‌های الکترونیکی و الکترومغناطیسی مانند رایانه و تلفن همراه شکل گرفته و مصداق بارز آن اینترنت و شبکه‌های اجتماعی است.

۲.۲. مرتبطان با فضای مجازی

مرتبطان با فضای مجازی به همه کسانی که به نوعی با فضای مجازی در ارتباط هستند، اطلاق می‌گردد؛ این افراد، تولیدکنندگان و توزیع‌کنندگان پلتفرم و محتوای مجازی، کاربران و استفاده‌کنندگان و نهادهای حاکمیتی متولی فضای مجازی هستند.

فعالیت‌های مربوط به حوزه فضای سایبر در سه حیطه تولید و ترویج، استفاده و بهره‌برداری، نهادهای متولی فضای مجازی دسته‌بندی می‌شود:

• تولید و ترویج پلتفرم و محتوای مجازی: به مجموعه فعالیت‌هایی که برای تولید پلتفرم و محتوای مجازی انجام می‌گیرد، تولید محتوا (به صورت‌های متنی، صوتی تصویری و...) و «فعالیت‌هایی است که برای تولید محتوا (به صورت‌های متنی، صوتی تصویری و...) و تولید نرم‌افزار و سخت‌افزار در عرصه فاوا انجام می‌شود. نوشتن یک مطلب کوتاه در یک وبلاگ، نگارش متن برای یک وبگاه علمی، تهیه فیلم و کلیپ یا گرفتن یک عکس برای به اشتراک گذاشتن در شبکه‌های اجتماعی، نمونه‌هایی از تولید محتواست. طراحی و ساخت رایانه و قطعات جانبی آن، تلفن‌های همراه، انباره‌های ذخیره اطلاعات و مواردی از این قبیل را نیز می‌توان جزء فرایند تولید شمرد» (رحمتی، ۱۳۹۷، ص ۱۸۳).

منظور از ترویج، کلیه تلاش‌هایی است که برای رساندن محصولات تولیدشده به دست کاربران و استفاده‌کنندگان از طریق ارائه خدمات و ترویج محتوا انجام می‌شود.

• استفاده و بهره‌برداری: مقصود از استفاده و بهره‌برداری، هرگونه استفاده از محتوای مجازی یا امکانات سایبری و نرم‌افزارها و سخت‌افزارهای مربوط به آن است.

• فعالیت نهادهای متولی فضای مجازی: نهادهای متولی فضای مجازی به آن دسته از نهادهای حاکمیتی و غیرحاکمیتی گفته می‌شود که به‌طور مستقیم و غیرمستقیم با فضای مجازی در ارتباط هستند؛ نهادهایی از جمله مرکز ملی و شورای عالی فضای مجازی، نهادهای دولتی اعم از وزارتخانه‌های ارتباطات و فناوری اطلاعات، آموزش و پرورش، اطلاعات، دادگستری، علوم، تحقیقات و فناوری، فرهنگ و ارشاد اسلامی، مجلس شورای اسلامی، قوه قضائیه، شورای عالی انقلاب فرهنگی، سازمان صداوسیما، نیروی انتظامی به‌ویژه پلیس فضای تولید و تبادل اطلاعات (فتا)، کارگروه تعیین مصادیق مجرمانه، سازمان تبلیغات اسلامی و حوزه‌های علمیه (به‌عنوان متولی تربیت و اخلاق جامعه).

۳.۲. اخلاق اسلامی

مقصود از اخلاق اسلامی در این نوشتار علمی است «که بر اساس منابع معتبر عقلی و نقلی در معرفت‌شناسی اسلامی، صفات نفسانی خوب و بد و اعمال و رفتار اختیاری متناسب با آن‌ها را معرفی می‌کند و شیوهٔ تحصیل صفات نفسانی خوب و انجام‌دادن اعمال پسندیده و دوری از صفات نفسانی بد و اعمال ناپسند را نشان می‌دهد» (دیلمی، ۱۳۹۰، ص ۱۲-۱۳).

۴.۲. اخلاق فضای مجازی

اخلاق فضای مجازی به بررسی مجموعه موضوعات و مباحث اخلاقی مربوط به حوزهٔ سایبرنتیک می‌پردازد و هدف از آن پاسخ‌گویی به سؤالاتی است که به بنیان‌های ارزشی افعال و مسئولیت افراد در حوزهٔ سایبرنتیک مربوط می‌شوند (نقدهی پور، ۱۳۹۹، ص ۲۲). کارکرد و مفهوم اخلاق فضای مجازی، ارزش‌ها، باورها، اصول، مبانی، شایسته‌ها و ناپسندیده‌ها در حوزه‌های سایبرنتیک است.

۵.۲. مفهوم اصول عام اخلاقی فضای مجازی

اصول، جمع «اصل»، واژه‌ای عربی به معنی بنیاد، ریشه، پایه و بن هر چیزی است. اصل نمی‌تواند امری جزئی و دارای یک مصداق معین باشد، بلکه مفهومی کلی است که ملاک و معیار برای مجموعه‌ای از مصداقیق واقع می‌شود.

اصول و قواعد اخلاقی، تحسین‌ها و تقبیح‌ها و یا بایدها و نبایدهای اخلاقی هستند که برای تنظیم رفتار آدمیان و اوصاف اختیاری آنان در نظام اخلاقی تعبیه شده است. پایه‌ای‌ترین این امور که هیچ‌گاه در نظام اخلاقی استثنا نمی‌خورند و همیشه حتی در تعارضات اخلاقی پابرجا هستند، به‌عنوان اصول اخلاقی در داخل آن نظام شناخته می‌شوند (حسینی قلعه‌بهمن، ۱۳۹۶، ص ۹۲).

بنابراین، منظور از اصول اخلاقی فضای مجازی، سلسله قواعد و معیارها و بایدها و نبایدهای کلی رفتار انسان در فضای مجازی است که برای تنظیم رفتار اخلاقی تمام مرتبطان با فضای مجازی تعبیه شده است.

از منظر اخلاق فناوری اطلاعات و ارتباطات، اصول و قواعد اخلاقی که برای تنظیم رفتار انسان در فضای سایبری وجود دارد، می‌تواند شامل تمام مرتبطان فضای مجازی، اعم از تولیدکنندگان محتوا و ترویج‌دهندگان محصولات مجازی، کاربران و استفاده‌کنندگان از محتوای مجازی و نهادهای حاکمیتی متولی فضای مجازی شود. شماری از این اصول و ارزش‌های اخلاقی بین تمام این افراد مشترک‌اند و به گروه خاصی از این افراد اختصاص ندارند.

در مقابل، شماری از اصول و ارزش‌های اخلاقی به گروه خاصی از مرتبطان با فضای سایبری اختصاص دارند و بین تمام گروه‌ها مشترک نیستند؛ از این‌رو، به اصول و ارزش‌های اخلاقی عام فضای مجازی که بین تولیدکنندگان و ترویج‌دهندگان محتوای مجازی، کاربران و استفاده‌کنندگان از محتوای مجازی و نهادهای حاکمیتی مشترک است، اصول پایه و عام اخلاقی فضای مجازی گفته می‌شود.

۳. اصول و ارزش‌های اخلاقی عام فضای مجازی

امروزه فضای مجازی بر پایه شبکه‌های رایانه‌ای و اینترنتی، جهان جدیدی را برای انسان ترسیم و بسیاری از ارتباطات انسانی و اجتماعی افراد را به این فضای جدید منتقل کرده است.

از منظر دینی، احکام اخلاقی اسلام مختص فضای حقیقی و واقعی نیست و در فضای مجازی نیز کاربرد دارد؛ از این رو، ارزش‌های اخلاقی که در فضای واقعی و حقیقی جریان دارد، در این جهان نوپای مجازی که به سرعت در حال بسط و گسترش است و تمام شئون انسان را تحت تأثیر خود قرار داده است نیز جریان دارد؛ به عبارتی، آنچه در فضای واقعی مورد عنایت شارع مقدس بوده است، دقیقاً در فضای سایبر و مجازی نیز مورد عنایت شارع مقدس بوده و این احکام قابل تعمیم است.

اصول و ارزش‌های اخلاقی عام فضای مجازی که بین تولیدکنندگان محتوا، کاربران و نهادهای حاکمیتی مشترک هستند، عبارت‌اند از: رعایت عدالت، امانت‌داری، پرهیز از ضرررسانی، شرح صدر، حفظ حریم خصوصی، حساسیت به ترویج فضایل و جلوگیری از وقوع رذایل.

ملاک انتخاب اصول عام اخلاقی فضای سایبر، اولاً، ملاحظه نظریه ارزش اخلاقی دین مبین اسلام و ثانیاً، تکیه بر اصول بنیادین اخلاقی برگرفته از آموزه‌های دین اسلام است؛ به این ترتیب که اصول اخلاقی‌ای که می‌توانند عمومیت، اهمیت، ضرورت و کاربرد بیشتری برای مرتب‌بان با فضای مجازی داشته باشند، انتخاب شده‌اند. این گزینش بر اساس حصر استقرایی است.

بدیهی است که ممکن است از نظر دیگران یا با دقت نظر بیشتر، مواردی از آن کاسته یا به آن افزوده شود. شایان ذکر است در تبیین این اصول، نهایت اختصار به کار گرفته شده است و مطالب مفصل‌تر به مجالی دیگر موکول می‌شود.

۳. ۱. رعایت عدالت

اولین ارزش اخلاقی مشترک بین تمام مرتبطان فضای سایبری که نقش بسزایی در اخلاقی شدن فضای مجازی دارد و بسیاری از ارزش‌های اخلاقی بدان برمی‌گردد، اصل اخلاقی «رعایت عدالت» است. فضای مجازی، فضایی مخفی و پوشیده است؛ به گونه‌ای که کاربران و استفاده‌کنندگان می‌توانند در پشت رایانه و تلفن‌های همراه، هویت واقعی خود را از دیگران مخفی کنند و در محیطی امن و مطمئن هر آنچه می‌خواهند را به اجرا بگذارند. ویژگی مخفی بودن کاربران در فضای مجازی، زمینه‌زیرپا گذاشتن عدالت و ستم کردن در حق دیگران را به آسانی فراهم می‌کند.

اصل اخلاقی رعایت عدالت در معرفت‌های اخلاق فضای مجازی نیز رخ نموده و موجب قوام و پایداری نظام اخلاق فضای مجازی می‌گردد. غفلت از این نکته، انسان را از پیمودن مسیر درست تکامل و نیل به مراتب والای سعادت اخروی باز می‌دارد. رعایت عدالت، اصلی فراگیر برای همه افراد مرتبط با فضای مجازی است که می‌تواند چارچوبی منطقی برای حضور در این فضا ارائه کند؛ به گونه‌ای که هر کس در هر موقعیت سایبری که قرار می‌گیرد، خواه در موقعیت تولید و ترویج باشد یا مصرف‌کننده و یا حاکمیتی، به وظیفه خویش عمل می‌کند.

افراد در فضای مجازی، به دلیل داشتن منافع مشترک و نیازهای متقابل همگانی برای زیست سالم و اخلاقی، نیازمند فعالیت‌های سایبری عادلانه هستند. عدالت از جمله اصولی است که به کار بستن آن در زیست مجازی، سبب قوام و پایداری زندگی اجتماعی شهروندان دنیای مجازی است و با اجرای آن، حق هر کس ادا و راه تعدی و تجاوز به حقوق دیگران در فضای مجازی بسته می‌شود.

امیرالمؤمنین علیه السلام می‌فرماید:

«جَعَلَ اللَّهُ الْعَدْلَ قِوَاماً لِلْأَنْامِ وَ تَنْزِيهاً مِنْ الْمَظَالِمِ وَالْآثامِ وَ تَسْنِيَةً لِلْإِسْلَامِ» (نوری،

۱۴۰۸ق، ج ۱۱: ص ۳۲۰).

عدالت در فرهنگ اخلاقی دارای دو معنای عام و خاص است (نراقی، محمد مهدی، بی تا، ج ۲: صص ۲۲۵ و ۲۲۹؛ نراقی، احمد، ۱۳۷۷، ص ۴۸۵)؛ عدالت به معنای عام، «حکومت عقل عملی بر سایر قوای نفسانی مثل وهم، خیال، غضب و شهوت است. نتیجه حکومت عقل بر قوای نفسانی، اعتدال قواست. کسی که عقل بر وجودش حکومت کند، غضب و شهوت و همش متعادل می شود؛ چنان که نه راه افراط می روند، نه راه تفریط و جز به فرمان عقل و شرع حرکت نمی کنند» (تهرانی، ۱۳۹۲، ج ۱۴: ص ۴۸).

عدالت به معنای خاص که صفت فعل است و ناظر به رفتار آدمی، در محاورات عرفی دارای چهار معنا و کاربرد است. اولین معنای عدالت، مراعات حدود است؛ به این معنی که انسان در گفتار و کردار خود حدود عقلی و اخلاقی را مراعات کند و برخلاف عقل و اخلاق چیزی نگوید و کاری نکند. «اگر کسی در گفتار و کردار خود حدود عقلی و شرعی را مراعات کند و برخلاف عقل و شرع چیزی نگوید و کاری نکند، عادل نامیده می شود» (همان، ص ۵۰).

دومین معنای عدالت، رعایت تساوی و اجتناب از تبعیض است؛ به این معنا که اگر انسان با گروهی از افراد مختلف مواجه است، بین آن‌ها جز به استحقاق تفاوتی نگذارد و با همه یکسان رفتار کند. سومین معنای عدالت، رعایت حقوق دیگران است؛ به این معنا که هیچ کس و هیچ چیز را از حق خود محروم نسازد (همان، ص ۵۱). آخرین معنا و کاربرد عدالت که از کلام امام علی علیه السلام برگرفته شده است، به معنای قراردادن و قرار یافتن هر چیز در جای خود است؛ «الْعَدْلُ يَضَعُ الْأُمُورَ مَوَاضِعَهَا» (نهج البلاغه، ح ۴۳۷). «این مفهوم از عدالت که مفهومی کهن از عدالت است، بدین معناست که هر چیز و هر کس، در هر حوزه و جایگاهی، آنجا قرار گیرد که بایسته و شایسته آن است» (دلشاد تهرانی، ۱۳۹۰، ص ۸).

مطابق اصل اخلاقی عدالت، تمام مرتبطان با فضای مجازی در هر موقعیتی که قرار می گیرند، موظف اند خود را به فضیلت عدالت آراسته کرده و از مسیر حق

منحرف نگردند. این افراد باید مواظب کردار و گفتارهای سایبری خود باشند و خود را از کارهایی که آنان را از مسیر عدالت خارج می‌سازد، حفظ کنند. خدای سبحان در قرآن با بیان دستورالعمل کوتاه و جامعی، تمام دستورهای اخلاقی مرتبط با فضای مجازی را در عدالت خلاصه می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ» (نساء: ۱۳۵)

اصل اخلاقی رعایت عدالت برای شهروندان و مرتبطان دنیای مجازی کاربرد وسیعی دارد که به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود:

۳. ۱. ۱. رعایت عدالت در تولید و ترویج محتوای مجازی

عدالت به معنای خاص برای تولیدکنندگان و ترویج‌دهندگان محصولات سایبری عبارت است از بازداشتن خود از ستم کردن و آزار رساندن به دیگران و رعایت حقوق و امتیازات سایبری دیگران و نیز برطرف کردن ظلم از تمام کسانی که با آن‌ها در فعالیت‌های تولیدی و ترویجی در فضای سایبری سروکار دارد.

عدالت برای این افراد بدین معناست که صاحبان این حوزه سایبری باید در تولیدات و خدمات مجازی خود، حقوق عقلی و اخلاقی کاربران را در نظر بگیرند و به آن حقوق تجاوز نکنند. این دسته افراد باید مراقب باشند هیچ کاربر و استفاده‌کننده‌ای را از حقوق سایبری خود محروم نسازند و هر محتوای سایبری را در جای واقعی خود تولید کنند و ترویج دهند.

۳. ۱. ۲. رعایت عدالت از سوی کاربران و استفاده‌کنندگان فضای مجازی

رعایت عدالت برای این دسته افراد به معنای مراعات حقوق و حدود خود و دیگر کاربران است؛ به گونه‌ای که در فعالیت‌های سایبری، حدود و حقوق عقلی و اخلاقی خود و دیگران را شناخته و آن را مراعات کنند. همچنین این افراد نباید با رفتار

سایبری خود، دیگر کاربران و استفاده کنندگان از فضای مجازی را از حقوق سایبری خویش محروم سازند.

۳.۱.۳. رعایت عدالت از سوی نهادهای متولی فضای مجازی

سومین کاربرد اصل اخلاقی رعایت عدالت به نهادهای حاکمیتی و متولیان سایبری مربوط است. رعایت عدالت برای این دسته افراد به معنای مراعات حقوق و حدود شهروندان دنیای مجازی، اعم از تولیدکنندگان، ترویج‌دهندگان و کاربران مجازی است؛ به گونه‌ای که به حقوق سایبری آنان همچون آزادی و دسترسی به فضای مجازی و امکانات آن احترام بگذارند و از محروم ساختن آن افراد از دسترسی به آن حقوق اجتناب کنند.

آنان موظف‌اند با تأمین امنیت فضای سایبر، زمینه فعالیت سالم و اخلاقی فعالان سایبری را فراهم کنند و از هر رفتار سایبری ضد اخلاقی که به مال، جان، آبرو و حقوق شهروندان دنیای مجازی و واقعی آسیب می‌رساند، جلوگیری و با آن مقابله کنند.

۳.۲. امانت‌داری

از مهم‌ترین ارزش‌های اخلاقی در تعاملات سایبری و ارتباطات شهروندان دنیای مجازی، رعایت امانت‌داری است. انجام فعالیت سایبری با رویکرد امانت‌داری، عامل اساسی در شکل‌گیری فضای مجازی اخلاقی است. امانت‌داری یکی از عام‌ترین ارزش‌های انسانی است که همه انسان‌ها با هر آیین و نژادی (حتی اگر هیچ دینی نداشته باشند)، آن را یک ارزش اخلاقی می‌دانند و خیانت در امانت را یک ضدارزش به شمار می‌آورند.

ضرورت امانت‌داری در زندگی اجتماعی به قدری است که اگر افراد به آن پایبند نباشند، زندگی اجتماعی آنان سامان نمی‌یابد و روابط و پیوندهای اجتماعی که بر

پایه اعتماد متقابل بنا شده است، فرومی‌پاشد. این ضرورت در زندگی مجازی نیز جریان دارد و در مواردی اهمیت آن در فضای مجازی بیشتر از زندگی واقعی است؛ چراکه فضای مجازی یک فضای ناامن است و مطالب به سرعت در گستره‌ای وسیع توزیع می‌شود. گاهی رعایت نکردن امانت‌داری در بیان واقعیات یا در نقل جملات صحیح در فضای مجازی، باعث به هم ریختگی جامعه و از بین رفتن اعتماد مردم به یکدیگر و به حاکمیت می‌شود. خدای متعال در قرآن کریم، ضمن اشاره به ارزش بودن امانت‌داری، به انسان فرمان می‌دهد امانت‌ها را به صاحبانش بازگرداند:

﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا﴾ (نساء: ۵۸).

در جهان کنونی که فضای مجازی آن را تسخیر کرده، تمام شئون آن را به اختیار خود در آورده و باعث گسترده‌گی روابط و تعاملات مجازی شده است، خروج از زمینه امانت‌داری موجب تجاوز به حقوق مادی و معنوی افراد و جوامع و رخت بستن امنیت و آرامش قلبی از میان مردم می‌شود. تجاوز به حقوق و امانات دیگران در فضای سایبر، جوامع انسانی را از مسیر عدالت خارج و انسانیت و اخلاق را دچار رکود و سقوط خواهد کرد.

امین به کسی گفته می‌شود که قلب انسان، در سپردن چیزی به او احساس آرامش کند (ابن فارس، ۱۴۰۴ق، ج ۱: ص ۱۳۳). امانت‌دار به عمل کسی گفته می‌شود که امانت نگاه دارد و کسی که دارای صفت امانت باشد و هرچه به او می‌سپارند بدون کسر و نقصان بازدهد (دهخدا، ۱۳۷۷، ذیل مدخل امانت‌دار). امانت‌داری ضد خیانت کاری است. خیانت، در اصل به معنای خودداری از پرداخت حقی است که انسان پرداختن آن را تعهد کرده و آن ضد امانت است (مکارم شیرازی، ۱۳۸۴، ج ۷: ص ۱۷۳).

حکم امانت‌داری شامل هر سرمایه‌ای است که در نزد افراد و جامعه دارای ارزش باشد؛ از این رو، ارزش اخلاقی امانت‌داری در فضای سایبر، شامل سرمایه‌های اخلاقی، معنوی، فرهنگی و هنجارهای اجتماعی می‌شود. امانت‌داری در سرمایه‌های

اخلاقی، معنوی، فرهنگی و هنجارهای اجتماعی که به عموم جامعه تعلق دارد نه به شخص خاصی، در فضای سایبری دارای تأکید بیشتری است تا کاربران مجازی خیال نکنند چون این سرمایه‌ها قابل مشاهده نیستند و به عموم تعلق دارند، می‌توان آزادانه در آن هر گونه تصرفی بکنند.

اگر خیانت در این سرمایه‌های عمومی در فضای مجازی و به تبع آن، در فضای حقیقی رایج شود، نظام جامعه از هم گسیخته خواهد شد و افراد هرگز روی سعادت نخواهند دید.

۳. ۲. ۱. امانت‌داری در تولید و ترویج محتوای مجازی

حفظ امانت مادی و معنوی عموم کاربران برای تولیدکنندگان و ترویج دهندگان محتوای سایبری، از اهم وظایف اخلاقی آنان است. امانت‌داری در حوزه تولید و ترویج محتوا به این معناست که صاحبان این حوزه مجازی در تولید و ترویج محتوای سایبری، حقوق مادی و معنوی دیگر تولیدکنندگان، کاربران و استفاده‌کنندگان را بنا بر مبنای حفظ کرامت انسانی پاس بدارند و تمام تلاش خود را برای حفظ حقوق آنان و ضایع نشدن آن به کار گیرند.

در گفتمان اخلاق فضای مجازی برآمده از منابع دینی، تولیدکنندگان و توزیع‌کنندگان محصولات سایبری حق استیلا بر حقوق دیگر کاربران، استبداد، فزون‌خواهی، انحصارطلبی و اقتدارگرایی را ندارند، بلکه فقط وظیفه امانت‌داری و حفظ حق و حقوق شهروندان مجازی به ایشان داده شده است. خدای سبحان، خیانت در امانت را مایه رسوایی و کیفر در قیامت معرفی می‌فرماید:

﴿وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ وَمَنْ يَغُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ﴾ (آل عمران: ۱۶۱).

۳.۲.۲. امانت‌داری کاربران و استفاده‌کنندگان

از دیگر حوزه‌های کاربردی اصل اخلاقی امانت‌داری در فضای مجازی، امانت‌داری کاربران و استفاده‌کنندگان است و آن به این معنا است که کاربران حقوق مادی و معنوی خود را در فعالیت‌های سایبری ارج نهند و باید از هر فعالیت سایبری که آنان را از استیفای حقوق خود، به‌ویژه حقوق معنوی و اخلاقی، بازدارد یا عزت‌نفس و اعتبارشان را خدشه‌دار کند، دوری کنند. همچنین باید بدانند در صورت امانت‌دار نبودن، به خویشتن خیانت کرده‌اند. این مطلب از آیه شریفه ﴿عَلِمَ اللَّهُ أَنكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنفُسَكُمْ﴾ (بقره: ۱۸۷) به دست می‌آید؛ مرحوم طبرسی (۱۳۷۲، ج ۲: ص ۵۰۴) در ذیل این آیه می‌گوید: «خیانت به خود در این آیه به معنای محروم‌ساختن خود از حقوق مسلم و لذات شرعی و معنوی است».

۳.۲.۳. امانت‌داری نهادهای متولی فضای مجازی

امانت‌داری در حوزه حاکمیت و سیاست‌گذاران سایبری به این معناست که نهادهای حاکمیتی متولی فضای سایبر در وظایف سایبری خود اعم از سیاست‌گذاری و اجرا به حقوق سایبری شهروندان مجازی (مانند دسترسی آزاد به اطلاعات و داده‌های مجازی، امنیت سایبری، حفظ اطلاعات و داده‌های افراد و نیز حفظ مالکیت مادی و معنوی آنان) احترام گذاشته و تمام تلاش خود را برای حفظ این حقوق به کار گیرند.

بی‌توجهی متولیان سایبری به اصل اخلاقی امانت‌داری، اموال و سرمایه‌های مادی و معنوی و نیز اسرار افراد و جوامع را در معرض سوءاستفاده دیگران قرار می‌دهد و موجب به‌هم‌ریختگی مادی و معنوی در جامعه می‌شود؛ از این رو، سیاست‌گذاران در حوزه فضای سایبری باید به وظایف اخلاقی و قانونی نوشته‌شده و نانوشته که با مراجعه به وجدان اخلاقی بدان راهنمایی می‌شوند، به‌نحو احسن عمل کنند تا وظیفه خود را در حوزه امانت‌داری در فضای سایبر انجام داده باشند.

۳.۳. پرهیز از ضرررسانی

یکی دیگر از اصول اخلاقی فضای مجازی که بین تمام مرتبطان فضای سایبری مشترک است، پرهیز از ضرررسانی است. همان گونه که رذیله اخلاقی ضرررسانی، امکان خودنمایی در فضای حقیقی را دارد، در فضای سایبری نیز ممکن است بروز یابد.

در صورت پایبند نبودن افراد مرتبط با فضای مجازی به این ارزش اخلاقی، این فضا به سیاهی و زشتی کشیده می شود که سیاهی آن، دامن همه شهروندان دنیای مجازی و دنیای واقعی را می گیرد. ضرورت پایبندی افراد به این ارزش اخلاقی در فضای سایبری، بسیار بیشتر از فضای حقیقی است؛ چراکه عمق ضرررسانی به دیگران در فضای سایبر بسیار عمیق تر از ضرررسانی در فضای حقیقی است؛ برای مثال، کاربران مجازی با استفاده از امکان گمنامی و پنهان سازی هویت در فضای مجازی، می توانند با فشردن چند کلید، به آسانی ضررهای خود را بر امنیت و سلامت افراد و جامعه و چه بسا امنیت کشور تحمیل کنند.

اگر بنا باشد هر یک از کاربران در فعالیت های سایبری خود، به فکر نفع خودشان باشند و کاری به نفع و ضرر به دیگران نداشته باشند، شیرازه فضای سایبری از هم می پاشد و این فضا به جهنمی از رذایل و زشتی های اخلاقی تبدیل می شود. در اهمیت و تأکید دین اسلام به پرهیز از ضرررسانی به دیگران، تنها این نکته کفایت می کند که در دین مبین اسلام اساساً به کسی مسلمان گفته می شود که همه مسلمانان از ضرر و زیان های او سالم و در امان باشند: «الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَ يَدِهِ» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲: ص ۲۳۳).

این اصل اخلاقی برای تک تک افراد مرتبط با فضای مجازی کاربرد دارد:

۳.۳.۱. پرهیز از ضرررسانی در تولید و ترویج محتوای مجازی

اولین کاربرد اصل اخلاقی پرهیز از ضرررسانی، مربوط به حوزه تولید و خدمات محتوای مجازی است؛ به این معنا که تولیدکنندگان و خدمت رسانیان سایبری در

تولیدات و ترویجات سایبری خود از واردشدن ضرر به استفاده‌کنندگان از این محتواها جلوگیری کنند؛ به عبارتی، تولیدات و خدمات سایبری خود را به گونه‌ای ارائه دهند که ضرری متوجه کاربرانی که از آن‌ها استفاده می‌کند، نشود. این ضررها ممکن است جنبه مالی، جانی، روانی، امنیتی، آبرویی، فرهنگی، اخلاقی و هر آنچه مربوط به کاربران و استفاده‌کنندگان می‌شود، داشته باشند. بنابراین، صاحبان این حیطه سایبری باید از تولید و ترویج هر محتوای سایبری که به مال، جان، روان، امنیت، آبرو، فرهنگ، اخلاق و هر آنچه مربوط به شهروندان دنیای مجازی و دنیای واقعی و بالاتر از آن جامعه و کشور می‌شود، اجتناب ورزند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

«حَصَلَتَانِ لَيْسَ فَوْقَهُمَا مِنَ الشَّرِّ شَيْءٌ الشَّرُّ كُفُّ بِاللَّهِ وَ الضَّرُّ لِعِبَادِ اللَّهِ» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۴: ص ۱۳۷).

۳.۲. پرهیز از ضرررسانی از سوی کاربران و استفاده‌کنندگان

پرهیز از ضرررسانی در فضای سایبری که مربوط به کاربران و استفاده‌کنندگان از محتوای سایبری می‌شود، به این معناست که این افراد علاوه بر اجتناب از فعالیت‌های مجازی که باعث ضرر و آسیب به روح و جسم خود کاربر می‌شود، از فعالیت‌های سایبری که به آسیب و نقصان به مال، جان، آرامش، آبرو و هرگونه دارایی دیگران و جامعه و کشور منجر می‌گردد، خودداری کنند. این ضررها ممکن است جنبه مالی، جانی، روانی، امنیتی، آبرویی، فرهنگی، اخلاقی داشته باشند و هر شأنی از شئون زندگی فردی و اجتماعی و امور گوناگون کشور را در بر بگیرد. هرچه عمق آسیب و ضرر سایبری در این حیطه‌ها بیشتر باشد، کراهت و ناپسندی این رذیله اخلاقی بیشتر است. پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله درباره پرهیز از ضرررسانی به دیگران می‌فرماید:

«إِيهَا النَّاسُ إِنَّ الْعَبْدَ لَا يَكْتَبُ مِنَ الْمُسْلِمِينَ حَتَّى يَسْلَمَ النَّاسُ مِنْ يَدِهِ وَ لِسَانِهِ وَ لَا يَنَالُ دَرَجَةَ الْمُؤْمِنِينَ حَتَّى يَأْمَنَ أَحْوَهُ بَوَائِقَهُ وَ جَارُهُ بَوَادِرَهُ» (همان، ج ۷۴: ص ۱۷۷).

۳.۳.۳. پرهیز از ضرررسانی از سوی نهادهای متولی فضای مجازی

ارزش اخلاقی پرهیز از ضرررسانی برای صاحبان حوزه حاکمیت و سیاست گذاری به معنای آن است که این افراد با اطلاع دقیق از خصوصیات و ویژگی های فناوری های اطلاعاتی و ارتباطی، به ویژه فضای مجازی، علاوه بر آنکه این فناوری ها را در راه انتفاع مردم به کار گیرند، با وضع قوانین و اجرای دقیق آن، از وارد شدن آسیب به حیطه فضای سایبری و دیگر حیطه های جامعه و کشور، به ویژه امنیت سایبری کاربران و کشور، جلوگیری کنند؛ برای مثال، نهادهای سایبری کشور موظف اند از اتلاف وقت کاربران به خاطر سرعت کم اینترنت و قطعی بدون اطلاع قبلی شبکه جلوگیری کنند. این افراد باید با تصویب قوانین صحیح و اجرای درست آن، زمینه حفظ اطلاعات و حریم خصوصی کاربران را فراهم آورند. رسول خدا صلی الله علیه و آله در توصیه ای به تمام افراد، به ویژه حاکمان و سیاست گذاران، آنان را از ضرررسانی به مردم نهی و سودرسانان به مردم را بهترین بندگان خدا معرفی می فرماید: «الْخَلْقُ عِيَالُ اللَّهِ فَأَحَبُّ الْخَلْقِ إِلَى اللَّهِ مَنْ نَفَعَ عِيَالَ اللَّهِ» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲: ص ۱۶۴).

۳.۴. شرح صدر

یکی از فضیلت های عالی و برتر اخلاقی انسان در فعالیت های مجازی، شرح صدر است. بروز خشونت یا شاخ و شانه کشیدن و یا به اصطلاح کل کل کردن در فضای مجازی واقعی است که فعالان سایبری به خوبی آن را درک و تأیید می کنند؛ از مشاجره و فحاشی گرفته تا حمله به صفحات شخصی افراد سرشناس و حتی خشونت هایی که از این فضا آغاز می شود و به جهان واقعی راه پیدا می کنند. این موارد به علاوه مسخره کردن دیگران و تولید محتواهای متنی و تصویری تحقیر آمیز که نوعی خشونت روانی محسوب می شود، متأسفانه گاهی به معمولی ترین سرگرمی های دنیای مجازی بدل شده اند.

این بداخلاق‌ها آستانه صبر و تحمل افراد و فعالان سایبری را کاهش داده است تا جایی که گاهی کوچک‌ترین خشونت مجازی را بر نمی‌تابند و با نشان دادن واکنش منفی، محیطی غیراخلاقی در فضای مجازی ایجاد می‌کنند.

شرح صدر، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر برای فعالیت اخلاقی در فضای سایبری است؛ زیرا فعالیت در این فضا، جلوه‌گاه نظرها و رفتارهای گوناگون است که گاهی هم مخالف و متضاد با یکدیگرند. این امر، مشکلاتی را برای کسانی که شرح صدر آنان ضعیف است، ایجاد می‌کند و همین موجب غیراخلاقی شدن فضای مجازی می‌شود.

بدون داشتن ظرفیت روانی و آمادگی روحی و شرح صدر نمی‌توان پذیرای ایده‌های جدید و تحمل مشکلات، سختی‌ها و ناخوشایندی‌ها در این فضا شد. لزوم اتصاف انسان به شرح صدر، چه در دنیای واقعی و چه در دنیای مجازی، آنقدر اهمیت دارد که حضرت موسی علیه السلام در وادی مقدس از خدای سبحان شرح صدر خواست: ﴿قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي﴾ (طه: ۲۵).

۳.۴.۱. شرح صدر در تولید و ترویج محتوای مجازی

یکی از ارزش‌های اخلاقی که تولیدکنندگان و ترویج‌دهندگان محتوای سایبری بدان نیازمند هستند، شرح صدر است. شرح صدر برای این دسته افراد به معنای توجه به ساحت روحانی، گسترش دادن نیروی روح، مواجهه مناسب با رویدادها و حوادث، دوری از شتاب‌زدگی در تصمیمات و رفتارهای سایبری، تحمل شداید و سختی و افزایش ظرفیت‌های لازم برای پذیرش حقیقت و ادای حق در فعالیت‌های سایبری است.

این افراد با برخورداری از سعه صدر، همواره در تولیدات و ترویجات سایبری خود با بهره‌گیری از عقل و فطرت، راه صحیح را شناسایی می‌کنند و با رهنمون‌شدن به حقیقت، آن را در محتواهای سایبری خود به کار می‌گیرند؛

برای مثال، در برابر رفتار زشت کاربران دیگر، از تولید و ترویج محتوای سایبری زشت و غیراخلاقی در فضای مجازی اجتناب می‌ورزند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

«إِذَا دَخَلَ النَّوْرُ الْقَلْبَ انْفَتَحَ الْقَلْبُ وَ اسْتَوْسَعَ» (طوسی، ۱۴۱۴ق، ج ۱: ص ۵۲۵).

۳.۴.۲. شرح صدر کاربران و استفاده‌کنندگان

کاربران و استفاده‌کنندگان از فضای سایبر، دسته دیگری از مرتبطان با فضای مجازی‌اند که در فعالیت‌های سایبری خود نیازمند به شرح صدر هستند. شرح صدر برای این دسته افراد به معنای توجه به ساحت روحانی خویشتن، پذیرش حق و حقیقت، مواجهه مناسب با رویدادها و حوادث در فعالیت‌های سایبری و شبکه‌های اجتماعی، دوری از شتاب‌زدگی در تصمیمات و رفتارها، تحمل شدايد و سختی‌های فضای سایبری و در آخر، ادای حق در فضای مجازی است.

این افراد با برخورداری از شرح صدر، همواره عقل و فطرت اخلاقی خود را میزان و معیار فعالیت‌های سایبری قرار می‌دهند و از این طریق، فعالیت سایبری اخلاقی و پسندیده خود را شناسایی می‌کنند. این افراد باید بدانند زمانی به ضیق صدر مبتلا می‌شوند که در فعالیت‌های سایبری خود مرتکب گناه شوند و چشمانشان را بر حقایق ببندند که در این صورت، به ضعف اراده و تحیر مبتلا می‌شوند.

همین که این افراد بتوانند خود را از جاذبه‌های غیراخلاقی فضای مجازی برهانند و در جهت دستیابی به کمال واقعی مصمم شوند، سینه‌شان باز و فعالیت‌هایشان آسان می‌گردد؛ از این رو، مهم‌ترین اثر شرح صدر برای این دسته افراد اطمینان نفس، بیرون آمدن از حالت تردید، تصمیم بر فعالیت اخلاقی و تحمل دشواری‌ها در فعالیت‌های سایبری است.

۳.۴.۳. شرح صدر نهادهای متولی فضای مجازی

یکی از مهم‌ترین ارزش‌ها و اصول اخلاقی برای نهادهای حاکمیتی که مسئولیت فضای مجازی بر عهده آن‌هاست، شرح صدر است. از منظر دینی، یکی از ویژگی‌های مهم اخلاقی که مسئول و مدیر باید از آن برخوردار باشد، شرح صدر است؛ چنان‌که امیرمؤمنان علی علیه السلام فرماید: «اللَّهُ الرِّيَاسَةُ سِعَةُ الصِّدْرِ» (نهج البلاغه، ح ۱۷۶). شرح صدر برای حاکمان و سیاست‌گذاران سایبری به معنای توجه کامل به جنبه‌های مثبت و منفی فضای مجازی و لحاظ کردن آن در تصمیمات سایبری و تلاش برای گسترش ساحت روحانی کاربران، دوری از شتاب‌زدگی در تصمیمات، استفاده از نیروی علم و تحقیق در تصمیمات سایبری است. همچنین اجرای دقیق قوانین سایبری همراه با ملاحظت و مهربانی، تحمل شدايد و سختی کار سایبری و در آخر، پذیرش حق و ادای حق در مسئولیت‌های سایبری است.

۳.۵. حفظ حریم خصوصی

یکی از اصول اخلاقی ملموس، مهم و پرکاربرد در فضای مجازی که برای تمام افراد مرتبط با فضای سایبری شناخته شده است، حفظ حریم خصوصی است. همان‌گونه که هیچ‌کس نمی‌تواند بدون اجازه صاحب‌خانه وارد خانه شود، هیچ‌فرد یا نهادی بدون اجازه و رضایت فرد، حق ندارد به حریم خصوصی او در فضای مجازی وارد شود.

رعایت اصل حریم خصوصی افراد، امری مسلم و حتمی در بین تمام جوامع بشری است و تمام عقلای عالم بر رعایت آن تأکید دارند و نقض آن را همچون تصرف و دزدی اموال دانسته‌اند.

ارزش اخلاقی حفظ حریم خصوصی، هم در فضای حقیقی جریان دارد و هم در فضای مجازی. البته اهمیت حفظ حریم خصوصی در فضای مجازی بسیار بیشتر و مهم‌تر از فضای حقیقی است؛ چراکه امروزه فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی، ورود

به حریم شخصی دیگران را، اعم از مادی و معنوی، بسیار آسان کرده است و با ابزارهای سایبری کنونی، جست‌وجو در امور خصوصی و اطلاع از اسرار مردم به راحتی ممکن شده است.

نقض حریم خصوصی دیگران از جمله رذایل اخلاقی شایع در دنیای سایبری است که اطلاعات و اسرار افراد و نهادها را در معرض خطر قرار داده است.

بر اساس بعضی از منابع، حریم خصوصی چالش شماره یک مشتریان می‌باشد و اهمیت آن از امنیت هرزنامه، هزینه‌ها و موارد دیگر بیشتر می‌باشد. ادعای «مرکز اطلاعات حریم خصوصی الکترونیکی» به شرح زیر است: حفاظت از حریم خصوصی یکی از مهم‌ترین چالش‌های امروزی در اینترنت می‌باشد. به طور مکرر، کاربران اینترنت گزارش کرده‌اند که حفاظت حریم خصوصی یکی از مهم‌ترین نگرانی‌های آن‌ها می‌باشد.

روزبه‌روز تعداد بیشتری از سایت‌های اینترنتی، اطلاعات شخصی کاربران را از طریق ثبت نام برخط، مرورها و فرم‌ها جمع‌آوری می‌کنند. همچنین اطلاعات به‌طور مخفیانه توسط «کوکی»ها جمع‌آوری می‌شوند. کاربران وب، نگرانی قابل‌درکی از احتمال آسیب حریم خصوصی خود دارند (بولوس، ۱۳۹۸، ص ۱۱۵-۱۱۶).

شاید بهترین مفهوم حریم خصوصی همان گونه که در لایحه حریم خصوصی آمده است، این تعریف باشد:

حریم خصوصی قلمروی از زندگی هر شخصی است که آن شخص عرفاً یا با اعلان قبلی در چارچوب قانون انتظار دارد تا دیگران بدون رضایت وی به آن وارد نشوند یا بر آن نگاه و نظارت نکنند یا به اطلاعات راجع به آن دسترسی نداشته یا به هر صورت دیگری قلمرو وی را مورد تعرض قرار ندهند (فروغی، برجی و مصلحی، ۱۳۹۳، ص ۱۴۵).

روایات اهل بیت علیهم السلام و سیره ایشان نیز سرشار از توصیه‌هایی در پرهیز از نقض مصادیق مختلف حریم خصوصی است؛ برای نمونه، سرک کشیدن و نگاه کردن به درون خانه دیگران که از مصادیق نقض حریم خصوصی دیگران است، برابر حدیث امام علی علیه السلام، از سوی پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله نهی شده است: «نَهَى رَسُولُ اللَّهِ أَنْ يَطَّلِعَ الرَّجُلُ فِي بَيْتِ جَارِهِ» (ابن بابویه، ۱۴۱۳ق، ج ۴: ص ۳) و چنین فردی ملعون خوانده شده است: «مَلْعُونٌ مَنِ اطَّلَعَ عَلَى جَارِهِ» (نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۸: ص ۴۲۴).

همچنین امام صادق علیه السلام درباره منع از تجسس و تفتیش فرموده‌اند: «لَا تُفْتَشِ النَّاسَ عَن أَدْيَانِهِمْ فَتَبْقَى بِإِلَاحِ صَدِيقٍ» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲: ص ۶۵۱). از این روایات به دست می‌آید که گستره حریم خصوصی، محدوده‌ای از اطلاعات، رفتارها، خصوصیات و ویژگی‌ها، افکار، عقاید و اعمال هر فرد است که برای عموم مردم آشکار نیست و به افشای آن رضایت ندارد؛ بنابراین، حریم خصوصی کاربران در فضای مجازی نیز محدوده‌ای از اطلاعات، رفتارها، خصوصیات و ویژگی‌ها، افکار، عقاید و اعمال کاربران است که برای عموم آشکار نیست و به افشای آن رضایت ندارند.

۳.۵.۱. حفظ حریم خصوصی در تولید و ترویج محتوای مجازی

یکی از اصول اخلاقی مهم فعالان فضای مجازی در حوزه تولید و ترویج محتوا، حفظ حریم خصوصی دیگران است. صاحبان این حرفه سایبری باید در فعالیت‌های خود به سه رکن اساسی حریم خصوصی، یعنی محرمانگی (رازداری)، گمنامی (ناشناسی) و خلوت (انزوا و تنهایی) کاربران توجه کنند و آن را در تولید و ترویج خود لحاظ کنند.

آن‌ها نه تنها حقی برای مداخله بدون اجازه در حریم خصوصی استفاده‌کنندگان ندارند، بلکه باید تولیدات و خدمات خود را از مداخله دیگر کاربران نیز محفوظ بدارند. صاحبان این حیطه سایبری، موظف‌اند ساختار تولیدات و محتوای ارسالی را

به گونه‌ای تعبیه سازند که کاربران در استفاده از آن احساس امنیت کنند و برای حفظ اطلاعات و اسرار خود دغدغه‌ای نداشته باشند؛ بنابراین، محافظت از اطلاعات و اسرار کاربران و جلوگیری از هرگونه سوءاستفاده از این اطلاعات، بر عهده کارفرمایان و خدمات‌رسانان سایبری است.

۳.۵.۲. حفظ حریم خصوصی از سوی کاربران و استفاده‌کنندگان

یکی از ارزش‌های اخلاقی و اصول حرفه‌ای کاربران فضای مجازی، حفظ حریم خصوصی خود و دیگران است. در فضای مجازی به خاطر نامشخص بودن هویت کاربران، این امکان فراهم است که افراد با خیال راحت و بدون آنکه کسی به هویت واقعی‌شان پی ببرد، حریم خصوصی دیگران را نقض کنند. حفظ حریم خصوصی برای کاربران به معنای حفظ حریم اطلاعاتی خود و تجاوز نکردن به حریم اطلاعاتی دیگران است و نقض آن به معنای در دسترس قرار دادن اطلاعات خود و تعدی، مداخله و دسترسی به اطلاعات دیگر افراد است.

از کدهای اخلاقی این ارزش اخلاقی می‌توان به نظارت فرد بر اطلاعات خود، مراقبت و محافظت از اطلاعات دیگران، تجاوز نکردن به اطلاعات آنان، حفظ اطلاعات عمومی تمام شهروندان دنیای مجازی، مراقبت و جلوگیری از سرقت اطلاعات شخصی، پرهیز از تجاوز به آزادی و استقلال دیگر کاربران، قراردادن اطلاعات شخصی و مکالمات خصوصی دیگران در دسترس عموم اشاره کرد.

۳.۵.۳. حفظ حریم خصوصی از سوی نهادهای متولی فضای مجازی

سیاست‌گذاران و نهادهای سایبری باید در قانون‌گذاری و اجرای آن به اصل حفظ حریم خصوصی کاربران توجه داشته باشند. آنان باید در تصویب قوانین و اجرای آن به سه رکن اساسی حریم خصوصی، یعنی محرمانگی (رازداری)، گمنامی (ناشناسی)

و خلوت (انزوا و تنهایی) کاربران توجه داشته باشند و وظایف خود را حول این ارکان انجام دهند.

همچنین بر اساس این اصل، حقی برای مداخلات نهادهای سایبری در سرک کشیدن به اطلاعات خصوصی افراد و نقض حریم شخصی آنان ندارند، بلکه باید زمینه حفظ اطلاعات و حریم خصوصی تمام افراد را در دنیای مجازی فراهم کنند تا دزدان و متجاوزان سایبری نتوانند به آن تجاوز کنند. نهادهای حاکمیتی باید به گونه‌ای رفتار کنند که شهروندان سایبری هنگام ورود به محیط سایبر نگران نظارت یا اختلالی از جانب نهادهای سایبری نباشند.

۳.۶. حساسیت به ترویج فضایل و جلوگیری از وقوع رذایل

یکی دیگر از ارزش‌ها و اصول عام اخلاقی که بین تمام مرتبطان فضای مجازی مشترک است، حساسیت به ترویج فضایل و جلوگیری از وقوع رذایل است. این اصل اخلاقی که در ادبیات دینی از آن به امر به معروف و نهی از منکر تعبیر می‌شود، ضرورتی است که بر هیچ عقل سلیم و فطرت پاکی مخفی نیست. بی‌اعتنایی به ارزش‌ها و نشر رذایل در جامعه از جمله آسیب‌های جدی جوامع انسانی است که سبب گسترش شرور و نابودی نیکی و نیکوکاری می‌شود.

حساسیت به ترویج فضایل و جلوگیری از وقوع رذایل، وظیفه‌ای اجتماعی برای همه افراد جامعه در دنیای مجازی است. این اصل اخلاقی با هم‌زمانی دنیای سایبری موضوعیت اساسی یافته است؛ چراکه «اطلاعات و ارتباطاتی که به سرعت در فضای سایبری ردوبدل می‌شوند، اگر مبتنی بر زشتی‌ها و رذایل باشند با سرعتی شتاب‌گیر، جامعه جهانی را به نابودی سوق خواهند داد.

در طرف مقابل نیز توسعه‌پذیری دنیای مجازی، ظرفیتی فراهم کرده تا نیکی‌ها به گونه‌ای در جهان گسترش یابد که در طول تاریخ بشری سابقه نداشته است»

(صانع‌پور، ۱۳۹۶، ص ۲۶۱)

این فضیلت اخلاقی در فضای فناوری اطلاعات و ارتباطات می‌تواند تنظیم‌کننده بسیاری از تمایلات و رفتارهای فعالان این فضا باشد؛ مثلاً به واسطه این اصل اخلاقی، فعال سایبری هنگام انجام کار ناپسند، خود را با مانعی روبه‌رو می‌بیند و از انجام آن کار صرف‌نظر می‌کند یا در عمل به ارزش‌های پسندیده، خود را دغدغه‌مند می‌داند و علاوه بر عمل کردن و پایبندی، آن اصل اخلاقی را برای دیگران نیز ترویج می‌کند.

حساسیت به ترویج فضایل و جلوگیری از وقوع رذایل در فضای مجازی به معنای دغدغه‌مندی درباره انتشار فضایل اخلاقی و جلوگیری از وقوع رذایل اخلاقی است که با عقل و دین شناخته می‌شود؛ از این رو، هر اقدام سایبری که به تحقق فضایل و ترویج آن در فضای مجازی کمک و از وقوع رذایل جلوگیری کند، حساسیت به ترویج فضایل و جلوگیری از رذایل در فضای مجازی محسوب می‌شود.

حساسیت به ترویج فضایل و جلوگیری از وقوع رذایل، در آموزه‌های دینی از جایگاهی بس بلند و ویژه برخوردار است؛ به گونه‌ای که این اصل اخلاقی بعد از ایمان به خدا و معاد آورده شده است و دغدغه‌مندان نشر فضایل و منع رذایل در زمره صالحان قرار داده شده‌اند: «يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ يُؤْتُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَ أُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ» (آل عمران: ۱۱۴). امام علی علیه السلام در روایتی می‌فرماید: «عَلَيْكُمْ بِصَنَائِعِ الْمَعْرُوفِ فَإِنَّهَا نِعْمَ الرَّزَاءُ إِلَى الْمَعَادِ» (نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۱۲: ص ۳۴۶).

۳. ۶. ۱. حساسیت به ترویج فضایل و جلوگیری از وقوع رذایل در تولید و ترویج

محتوای مجازی

اولین شاخه کاربردی اصل اخلاقی حساسیت به ترویج فضایل و جلوگیری از وقوع رذایل در فضای مجازی، به حوزه تولید و انتشار محتوا مربوط است؛ به این معنا که تولیدکنندگان و انتشاردهندگان محتوای سایبری در فعالیت‌های سایبری خود، به

اقامه فضایل اخلاقی و جلوگیری از وقوع رذایل اخلاقی اهمیت دهند؛ به عبارت دیگر، حساسیت به ترویج فضایل برای این دسته افراد به این معنا تحقق پیدا می کند که باید در تولیدات و خدمات سایبری خود (در گفتار، کردار یا ساختار) به تحقق فضایل و جلوگیری از وقوع رذایل اهتمام داشته باشند.

همچنین تولیدکنندگان و ترویج دهندگان سایبری در تولیدات و ترویجات خود، نیکی ها و بدی ها را در نظر بگیرند و فعالیت های خود را با محوریت انجام خوبی ها و دوری از زشتی ها همراه سازند. صاحبان این حوزه نباید ساختار محتوای سایبری تولید یا ترویج شده را به گونه ای تعبیه سازند که زمینه ارتکاب رذایل را برای دیگران فراهم کند، بلکه ساختار محتوا باید به گونه ای باشد که در راه اشاعه خوبی ها و ارزش های اخلاقی به کار گرفته شود. بارزترین مصداق حساسیت به ترویج فضایل و جلوگیری از وقوع رذایل، دورنگه داشتن تولیدات و ترویجات سایبری از محتوای غیراخلاقی و استفاده از فرصت های فضای مجازی برای انتشار ارزش های اخلاقی است.

۳.۶.۲. حساسیت به ترویج فضایل و جلوگیری از وقوع رذایل از سوی کاربران و استفاده کنندگان

حساسیت به ترویج فضایل و جلوگیری از وقوع رذایل برای کاربران و استفاده کنندگان از فضای سایبری به این معناست که کاربران و استفاده کنندگان سایبری درباره اقامه فضایل و جلوگیری از وقوع رذایل در فعالیت های مجازی خود و دیگران دغدغه مند باشند و آن را به شکل های گفتاری و کرداری در فعالیت های سایبری نمایان سازند.

کاربران در فعالیت های سایبری خود، نیکی ها و بدی ها را لحاظ کنند و فعالیت های خود را با محوریت خوبی ها و دوری از زشتی ها انجام دهند. این افراد در فعالیت سایبری خود، علاوه بر پرهیز از ارتکاب رذایل، باید از ایجاد زمینه ارتکاب

رذایل برای دیگران نیز خودداری کنند. آنان باید با به کارگیری امکانات سایبری در راه ترویج فضایل و ارزش‌های اخلاقی، زمینه زیست اخلاقی دیگر شهروندان دنیای مجازی را در این فضا فراهم کنند.

۳.۶.۳. حساسیت به ترویج فضایل و جلوگیری از وقوع رذایل از سوی نهادهای متولی

فضای مجازی

حساسیت به ترویج فضایل و جلوگیری از وقوع رذایل برای متولیان فضای مجازی به معنای آن است که سیاست‌گذاران و نهادهای سایبری برای اقامه فضایل و جلوگیری از وقوع رذایل در فضای سایبری دغدغه‌مند باشند و با تصویب قوانین و اتخاذ روش‌های کاربردی صحیح، به این اصل اخلاقی عمل کنند. توصیه به فضایل و نهی از رذایل برای متولیان نهادهای سایبری به این صورت تحقق می‌یابد که آن‌ها باید در تسهیل هر عملی که به تحقق فضایل در فضای سایبری کمک کرده و از وقوع رذایل در این فضا جلوگیری می‌کند، بکوشند.

متولیان سایبری در وظایف خود، نیکی‌ها و بدی‌ها را لحاظ کنند و وظایف سایبری خود را با محوریت خوبی‌ها و دوری از زشتی‌ها انجام دهند. حاکمان سایبری نباید زمینه ارتکاب رذایل را در فضای سایبری فراهم آورند، بلکه باید فضای سایبری را به گونه‌ای تعبیه کنند که ارتکاب رذایل در این فضا به حداقل برسد و زمینه برای ترویج فضایل و ارزش‌های اخلاقی فراهم گردد.

نتیجه گیری

بر اساس آنچه بیان شد، این نتایج به دست می آید:

شماری از اصول و ارزش های اخلاقی بین تمام مرتبطان فضای مجازی، اعم از تولیدکنندگان و ترویج دهندگان محتوای سایبری، کاربران و نهادهای متولی فضای سایبری، مشترک است. این اصول عبارت اند از: رعایت عدالت، امانت داری، پرهیز از ضرررسانی، شرح صدر، حفظ حریم خصوصی، حساسیت به ترویج فضایل و جلوگیری از وقوع رذایل.

مطابق اصل اخلاقی عدالت در فضای سایبری، تمام مرتبطان با فضای مجازی در هر موقعیتی که قرار می گیرند، موظف اند خود را به فضیلت عدالت آراسته کنند و از مسیر حق و عدالت منحرف نگردند. این افراد باید مواظب کردار و گفتارهای سایبری خود باشند و خود را از انجام کارهایی که آنان را از مسیر عدالت خارج می سازد، حفظ کنند.

یکی از مهم ترین ارزش های اخلاقی فضای مجازی، رعایت اصل اخلاقی «امانت داری» است. انجام فعالیت سایبری با رویکرد امانت داری، عامل اساسی در شکل گیری فضای سایبری اخلاقی است. حکم امانت داری شامل هر سرمایه ای می شود که نزد افراد و جامعه دارای ارزش است؛ از این رو، ارزش اخلاقی امانت داری در فضای سایبر شامل سرمایه های اخلاقی، معنوی، فرهنگی و هنجارهای اجتماعی می شود.

یکی دیگر از اصول اخلاق فضای سایبر که بین تمام مرتبطان فضای سایبری مشترک است، «پرهیز از ضرررسانی» است. این ضررها ممکن است در حیطه های مالی، جانی، روانی، امنیتی، آبرویی، فرهنگی، اخلاقی و هر شأنی از شئون زندگی فردی و اجتماعی متعرض افراد شود.

از دیگر فضایل عام اخلاقی مرتبطان فضای مجازی، «شرح صدر» است. شرح صدر به معنای توجه کردن به ساحت روحانی، گسترش دادن نیروی روح، افزایش

ظرفیت‌های لازم برای پذیرش حقیقت، مواجهه مناسب با رویدادها و حوادث، دوری از شتاب‌زدگی در تصمیمات و رفتارها، تحمل شداید و سختی‌ها و ادای حق در فعالیت‌های سایبری است.

از اهم اصول و ارزش‌های عام اخلاقی برای تک‌تک افراد مرتبط با فضای مجازی، حفظ حریم خصوصی است. از روایات دینی به دست می‌آید که گستره حریم خصوصی، محدوده‌ای از اطلاعات، رفتارها، خصوصیات و ویژگی‌ها، افکار، عقاید و اعمال هر فرد است که برای عموم مردم آشکار نیست و فرد به افشای آن رضایت ندارد.

فضیلت اخلاقی حساسیت به ترویج فضایل و جلوگیری از وقوع رذایل در فضای مجازی، تنظیم‌کننده بسیاری از تمایلات و رفتارهای فعالان این فضا است. به واسطه این اصل اخلاقی، فعال سایبری در انجام کار ناپسند، مانعی در برابر خود می‌بیند و از انجام آن کار صرف نظر می‌کند یا در برابر عمل به ارزش‌های پسندیده دغدغه‌مند می‌شود و علاوه بر عمل کردن و پایبندی، آن اصل اخلاقی را ترویج می‌دهد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

کتاب نامه

۱. قرآن کریم.
۲. نهج البلاغه.
۳. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۱۳ق)، من لا یحضره الفقیه، ج ۲، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۴. ابن فارس، احمد بن فارس (۱۴۰۴ق)، معجم مقاییس اللغة، قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
۵. بولوس، پیر (۱۳۹۶)، اخلاق سایبری (درک اخلاق سایبری در دنیای سایبری)، ترجمه محمد حسن شیرعلی شهرضا، تهران: ناقوس.
۶. تهرانی، مجتبی (۱۳۹۲)، اخلاق الهی، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۷. حسینی زاده، سیدعلی (۱۳۹۹)، «غایت تربیت از دیدگاه اسلامی»، فصلنامه علمی تربیت اسلامی، دوره ۱۵، ش ۳۱، ص ۶۷-۸۷.
۸. حسینی قلعه بهمن، سیداکبر (۱۳۹۶)، «تحلیل کد اخلاقی محبت در آیین کاتولیک»، فصلنامه علمی پژوهشی اخلاق پژوهی، دوره ۱، ش ۳، ص ۹۲-۱۱۰.
۹. دلشاد تهرانی، مصطفی (۱۳۹۰)، «نسبت عدالت و اخلاق در نهج البلاغه»، فصلنامه حدیث اندیشه، ش ۱۲، ص ۵-۳۱.
۱۰. دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷)، لغت نامه، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۱۱. رحمتی حسینعلی (۱۳۹۷)، «تدوین نظام اخلاقی اسلام درباره فضای مجازی؛ ضرورت‌ها و بایسته‌ها»، در مجموعه مقالات منتخب همایش بزرگداشت حکیم صدرالمتألهین، تهران: بنیاد حکمت اسلامی صدرا.
۱۲. دیلمی، احمد (۱۳۹۰)، «چیستی و چرایی نظام اخلاقی اسلامی»، فصلنامه علمی ترویجی اخلاق، س ۱، ش ۴، ص ۹-۴۲.

۱۳. صانع پور، مریم (۱۳۹۶)، اخلاق شهروندان دنیای مجازی با تمرکز بر قرآن و نهج البلاغه، تهران: انتشارات بنیاد نهج البلاغه.
۱۴. طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲)، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، چ ۳، تهران: ناصر خسرو.
۱۵. طوسی، محمد بن حسن (۱۴۱۴ق)، الأمالی (للطوسی)، قم: دار الثقافة.
۱۶. فروغی، فضل الله، محمد ناصر برجی و جواد مصلحی (۱۳۹۳)، «مبانی ممنوعیت نقض حریم خصوصی در حقوق ایران و آمریکا»، مجله مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، دوره ۶، ش ۳، ص ۱۳۷-۱۷۲.
۱۷. کلینی، یعقوب (۱۴۰۷ق)، الکافی، تحقیق علی اکبر غفاری، چ ۴، تهران: دار الکتب الإسلامية.
۱۸. کیان خواه، احسان و محمدرضا حسینی (۱۳۹۷)، «معیارهای حقوقی انسان در فضای سایبر»، در مجموعه مقالات منتخب همایش بزرگداشت حکیم صدرالمتألهین، تهران: بنیاد حکمت اسلامی صدرا.
۱۹. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی (۱۴۰۳ق)، بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار عليهم السلام، چ ۲، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۲۰. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۴)، تفسیر نمونه، چ ۲۸، تهران: دار الکتب الإسلامية.
۲۱. نراقی، احمد (۱۳۷۷)، معراج السعادة، چ ۵، قم: هجرت.
۲۲. نراقی، محمد مهدی (بی تا)، جامع السعادات، چ ۴، بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
۲۳. نقدی پور، سبجان (۱۳۹۹)، مبانی و اصول اخلاقی فضای سایبراز منظر دینی و بررسی سیاست های حاکمیتی بر اساس آن، رساله سطح چهار، حوزه علمی قم.
۲۴. نوری، حسین بن محمد تقی (۱۴۰۸ق)، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، بیروت: مؤسسه آل البيت عليهم السلام لاحیاء التراث.

References

1. *Holy Quran*.
2. *Nahj al-Balagha*.
3. Bolus, Pir (2016). *cyber ethics (understanding cyber ethics in the cyber world)*. translated by Mohammad Hassan Shirali Shahreza, Tehran: Naqos.
4. Dehkhoda, Ali Akbar (1998). *Dictionary*. Tehran: Tehran University Press.
5. Deilmi, Ahmed (2010). "What and Why is the Islamic Moral System". *Ethical Promotion Quarterly*. 1 (4): 9-42.
6. Delshad Tehrani, Mustafa (2010). "Relation between justice and ethics in Nahj al-Balagha", *Hadith Andisheh Quarterly*. 12: 5-31.
7. Foroughi, Fadlullah, Borji, Mohammad Nasser & Moslehi, Javad (2013). "the basics of the prohibition of violation of private privacy in Iranian and American law". *Shiraz University Legal Studies Journal*, 6 (3): 137-172.
8. Hosseini Qala Bahman, Seyyed Akbar (2016). "analysis of the moral code of love in the Catholic religion". *the scientific-research quarterly of ethics*. 1 (3): 92-110.
9. Hosseinizadeh, Seyyed Ali (2019), "The goal of education from an Islamic perspective", *Scientific Quarterly of Islamic Education*. 15 (31): 67-87.
10. Ibn Babavayh, Muhammad bin Ali (1413 AH). *Man La Yahdara al-Faqih*. second edition. Qom: Islamic Publications office affiliated with the Qom seminary community of teachers.
11. Ibn Faris, Ahmed bin Faris (1404 AH). *Mujam al-Maqayis al-Loghat*. Qom: Maktab al-Alam al-Islami.
12. Kiankxah, Ehsan & Hosseini, Mohammad Reza (2017). "human legal standards in cyber space". *selected articles of the Hakim Sadr al-Motalehin commemoration conference*. Tehran: Sadra Islamic Wisdom Foundation.
13. Koleini, Yaqub (1407 AH). *al-Kafi*. Researched by Ali Akbar Ghafari. 4th edition. Dar al-Kitab al-Islamiyya.
14. Majlesi, Muhammad Baqir bin Muhammad Taqi (1403 AH), *Bihar al-Anwar al-Jamaa Lederer Akhbar al-Aemah al-Athar (a.s.)*. second edition. Beirut: Dar Ihya al-Torath al-Arabi.
15. Makarem Shirazi, Nasser (2005). *Tafsir Nemune*. 28th edition. Tehran: Dar al-Kitab al-Islamiya.
16. Naqdipour, Subhan (2019). *The foundations and ethical principles of the cyberspace from a religious perspective and the examination of governance policies based on it*. Dissertation level 4. Seminary of Qom.
17. Naraghi, Ahmad (1998). *Meraj al-Saadah*. 5th edition. Qom: Hijrat.
18. Naraghi, Mohammad Mahdi (n.d). *Jame al-Sadat*. 4th edition. Beirut: al-Alami Press Institute.
19. Nouri, Hossein bin Muhammad Taqi (1408 AH). *Mustadrak al-Wasa'el and Mustanbat al-Masa'el*. Beirut: Foundation of Al al-Bayt Le-Ehyaya al-Torath.
20. Rahmati, Hossein Ali (2017). "compilation of Islamic ethical system about virtual space; Necessities and needs". In *a collection of selected articles of the conference commemorating Hakim Sadrul Matalehin*, Tehran: Sadra Islamic Wisdom Foundation.
21. Sanepour, Maryam (2016). *Ethics of the citizens of the virtual world with a focus on the Qur'an and Nahj al-Balaghe*. Tehran: Nahj al-Balaghe Foundation Publications.
22. Tabarsi, Fazl bin Hasan (1993). *Majma al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an*. third edition. Tehran: Nasser Khosrow.
23. Tehrani, Mojtabi (2012). *Divine Ethics*. Tehran: Islamic Culture and Thought Research Institute Publications.
24. Tousi, Muhammad bin Hassan (1414 AH). *al-Amali*. Qom: Dar al-Thaqafa